

УДК 316.472.3

О.Злобіна,
доктор соціологічних наук

СОЦІАЛЬНІ НАСТРОЇ У ДОВГОСТРОКОВІЙ ТА КОРОТКОСТРОКОВІЙ ДИНАМІЦІ

Стаття присвячена дослідженню динаміки соціальних настроїв населення. Зафіксовано специфіку сплесків позитивних та негативних емоційних переживань у ситуаціях радикальних суспільних перетворень.

Статья посвящена исследованию динамики социальных настроений населения. Зафиксирована специфика всплеска позитивных и негативных эмоциональных переживаний в ситуациях радикальных общественных преобразований. Социальные настроения, эмоциональные состояния, тревожность.

The article investigates the dynamics of the social attitudes of the population. The specific of splash of the positive and negative emotional experiencing is fixed in the situations of radical public transformations.

Ключові слова: соціальні настрої, емоційні стани, тривожність.

Ключевые слова: социальные настроения, эмоциональные состояния, тревожность.

Keywords: social mood, emotional states, anxiety.

Одним із найбільш чутливих показників зрушень у масовій свідомості на тлі радикальних соціальних змін є коливання суспільних настроїв. У моніторингу доволі широко представлені індикатори, які репрезентують емоційно-психологічну складову масової свідомості. Йдеться насамперед про емоційно-оціночні судження, які дають змогу людині висловити загальну позитивну, негативну чи нейтральну оцінку щодо того або того предмета дослідження (у категоріях “добре – погано”, “ліпше – гірше”), оцінки довіри, задоволеності, у тому числі й такі, що відбивають предметно-емоційну оцінку наявності чи браку

тих або інших соціальних благ (“вистачає – не вистачає – не цікавить”).

Водночас найбільш безпосередня емоційно-вольова реакція на соціальні процеси спочатку була представлена лише показником тривожності населення, який вимірювали за 20-пунктною шкалою Спілберга. Від початку 2000-х у моніторингу з’явилися нові індикатори, які давали можливість розширити загальну характеристику емоційного сприйняття життєвої ситуації у масовій свідомості. За підґрунтя аналізу “суспільних настроїв правили відповіді респондентів на запитання про те, які почуття переважають у них, коли вони думають про власне майбутнє і про майбутнє України.

Слід зазначити, що серед решти компонентів масової свідомості – знань, суджень, думок саме соціальні настрої найтісніше пов’язані з реальною поведінковою активністю населення. Фактично усі соціальні настрої, які традиційно виділяються дослідниками, прямо репрезентують міру готовності населення до активної поведінки. Міра ця визначається характером та ступенем емоційної інтенсивності переживань і може бути представлена континуумом станів – від соціальної апатії та соціальної депресії, до соціального ентузіазму та соціального піднесення.

Соціальні настрої відбивають картину соціально-психологічних станів, типових для певних соціальних груп або для суспільства в цілому, що виникають як реакція на ті чи інші суспільні ситуації й зберігаються протягом певного часового часу. В них фіксуються переживання, що виростають з повсякденних емоцій та раціоналізуються під впливом суспільних умов. Оскільки суспільний настрій дуже чутливий і на відміну від суджень та думок може суттєво змінюватися в короткостроковій перспективі, саме цей показник дає можливість доволі оперативно визначити загальні зміни у ставленні населення до соціальних змін і прогнозувати характер подальшої активності, спрямованої на їх підтримку чи гальмування.

Слід також мати на увазі, що динамізм суспільних настроїв зростає в моменти радикалізації трансформацій

Розділ третій

і уповільнюється в періоди стабілізації ситуації, хай навіть це і ситуація загальної невизначеності. Саме тому, попри традиційне сприйняття емоційної складової суспільних настроїв як швидкоплинної і схильної до різких коливань, дані моніторингу засвідчили, що за умов тривалого збереження ключових ознак соціальної ситуації емоційне сприйняття населенням як власного майбутнього, так і майбутнього країни, залишалось досить сталим у довгостроковій перспективі (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка відповідей на запитання “Які почуття, виникають у Вас, коли Ви думаєте про...” (%)*

Варіанти відповіді	своє майбутнє		майбутнє України	
	2001	2013	2001	2013
Оптимізм	20,7	19,2	16,4	14,1
Байдужість	2,9	3,7	1,6	4,8
Радість	4,8	2,9	1,8	1,4
Безвихідь	12,3	16,5	8,2	17,8
Упевненість	7,9	8,2	6,3	5,1
Розгубленість	16,1	23,5	9,0	17,1
Задоволеність	1,7	2,9	0,8	1,7
Песимізм	6,7	9,8	6,2	11,4
Надія	56,8	35,4	46,9	32,1
Тривога	34,9	33,1	27,7	30,9
Інтерес	16,1	15,4	13,1	11,9
Страх	14,3	21,4	13,3	22,0
Інше	0,6	0,3	1,1	0,4
Важко відповісти	3,9	9,6	6,8	11,0

* Респондент міг обрати усі відповіді, що підходять.

Якщо перетворення тривають відносно довго, а життєва ситуація змінюється повільно або не змінюється взагалі, динамічні зрушення можна фіксувати насамперед у переживанні щодо очікування покращень. Оскільки вони не справджуються, населення реагує масовим згасанням надій. Як наслідок, у 2001 р. з надією думали про майбутнє України більше половини респондентів, у 2013-му таке почуття відчувала лише третина опитаних. Синхронно, але не так сильно, змінюються й інші показники, які

демонструють погіршення суспільного настрою. Зростає відчуття безвиході, розгубленості, страху. Натомість відчуття тривоги залишається доволі стабільним, оскільки домінуючим моментом суспільної ситуації є відсутність зрушень, що сприяє рутинізації негараздів та водночас зменшує відчуття невизначеності, що не знімає розчарування, але дає відчуття відносної безпеки.

Восени 2013 р. у суспільстві починаються активні процеси “розконсервації” суспільної ситуації, що призводить до її суттєвого загострення. Самі ці перетворення супроводжувалися масовізацією як негативних, так і позитивних переживань, що зрештою втілювалося як у радикальних суспільних змінах, так і у помітних відмінностях картини емоційних настроїв 2014 р. від картини, зафіксованої роком раніше (*табл. 2*).

Спинимось надалі на аналізі зрушень у соціальних настроях, які найбільше відбиваються на характері поведінкової активності населення. У переліку наданих респондентові варіантів є низка парних категорій, які представляють протилежні полюси континууму станів, що спричиняють посилення або блокування активності населення. Йдеться про категорії оптимізм – песимізм, впевненість – розгубленість, надія – безвихідь, інтерес – байдужість.

Оптимізм – песимізм (від лат. *optimus* – найкращий і *pessimus* – найгірший) є специфічною інтегральною характеристикою емоційно-психологічного стану, яка фіксує не окреме переживання, а певний умонастрій, який виражає позитивне чи негативне ставлення до теперішнього і відповідні очікування щодо майбутнього. Оптимізм та песимізм є протилежними модальностями світосприйняття, які фіксують його позитивне або негативне емоційне забарвлення. М.Селігман визначає оптимізм як стиль мислення, за якого людина вважає невдачі випадковими і непростійними, а гарні події – закономірними і природними, а песимізм – як стиль мислення, що ґрунтується на протилежних тезах [1]. Йдеться про специфічні настанови щодо сприйняття реальності, які на рівні почуттів набувають форми надії або безвиході.

Таблиця 2

**Динаміка емоційних станів населення
у період 2013–2014 рр. (%)***

Варіанти відповіді	Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про			
	своє майбутнє		майбутнє України	
	2013	2014	2013	2014
Оптимізм	19,2	24,7	14,1	23,5
Байдужість	3,7	1,7	4,8	1,6
Радість	2,9	4,8	1,4	4,1
Безвихідь	16,5	8,7	17,8	8,9
Упевненість	8,2	11,8	5,1	11,7
Розгубленість	23,5	17,5	17,1	13,4
Задоволеність	2,9	5,0	1,7	2,9
Песимізм	9,8	5,2	11,4	5,7
Надія	35,4	48,6	32,1	48,8
Тривога	33,1	40,0	30,9	44,5
Інтерес	15,4	15,0	11,9	10,2
Страх	21,4	18,2	22,0	23,6
Інше	0,3	0,1	0,4	0,6
Важко відповісти	9,6	7,8	11,0	7,1

* Респондент міг обрати усі відповіді, що підходять.

Надія визначається як позитивний емоційний стан, що пов'язаний з очікуванням задоволення потреб. Натомість безвихідь – це сприйняття ситуації як такої, що не має позитивного вирішення. Переживання надії блокує переживання безвиході, оскільки пов'язано зі сприйняттям невдач як тимчасових, таких, що продукують специфічними умовами окремої ситуації. Відповідно переживання безвиході обмежується в часі й просторі і залишається ознакою конкретної ситуації, а не загального стану речей.

Упевненість характеризує психічний стан людини, який свідчить про наявність віри та переконань і проявляється у формі почуття впевненості, яке передає відчуття внутрішньої сили та правоти, впевненої поведінки, що демонструє силу і впевненість у своїй позиції та рішучості, яка фіксує здатність впевнено приймати рішення. Натомість розгубленість – це психічний стан, що описує

протилежні характеристики суб'єкта – внутрішню слабкість, невпевненість та нездатність приймати рішення.

Нарешті пара “інтерес – байдужість” описує стан зацікавленості – незацікавленості. Інтерес визначають як позитивний емоційний процес, пов'язаний з потребою пізнати щось нове про об'єкт інтересу, яке згодом може перерости у стійку потребу в активному діяльному ставленні до предмета, зокрема інтерес, який респонденти відчували щодо майбутнього України, є основою для формування активної участі у побудові цього майбутнього. Натомість байдужість – це стан абсолютної незацікавленості, який спричиняє апатію. Стан байдужості не є негативно зафарбованим сам по собі, але провокує згортання поведінкової активності.

Отже, зростання оптимізму, упевненості, надії та інтересу можна вважати основою для підсилення поведінкової активності населення, а зростання байдужості, песимізму, розгубленості та безвиході негативними чинниками, що суттєво гальмують таку активність.

Виходячи з цих теоретичних положень, проаналізуємо динаміку емоційних станів населення країни за останній рік, спираючись на описані вище показники. Оскільки нас цікавить реакція на суспільні зрушення і відповідні радикальні перетворення, обмежимося порівнянням змін у сприйнятті майбутнього країни, хоча як можна переконатися з даних, наведених у таблиці 2, характер емоційного сприйняття власного майбутнього і майбутнього країни фактично однаковий. Почнемо з аналізу зрушень на позитивних полюсах (*рис. 1*). Насамперед відмітимо, що в період з 2001 по 2013 р. не відбулося статистично значущих змін у поширеності таких станів, як оптимізм, упевненість, інтерес, а переживання надії з роками суттєво зменшилося, що свідчило про поступове погіршення емоційного сприйняття майбутнього країни. У 2014 р. кількість тих, хто думає про майбутнє України з надією, значно зросла і наблизилася до половини опитаних. Водночас статистично значуще зростання зафіксовано за кількістю тих, хто відчуває щодо майбутнього країни опти-

Розділ третій

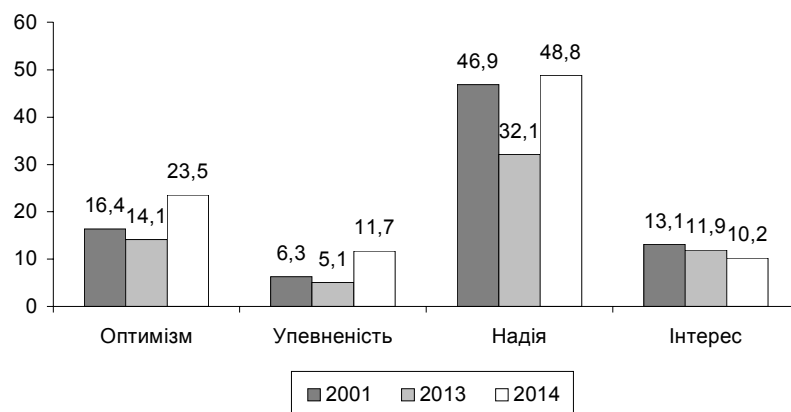

Рисунок 1. Динаміка позитивних емоційних станів у 2013–2014 рр. (%)

мізм і упевненість, причому таке зростання відбулося не лише порівняно з 2013 р., а й порівняно з 2001 р. Протягом усіх років спостережень статистично значуще не змінилася частка тих, хто відчуває інтерес.

Протилежну картину спостерігаємо щодо станів негативних (рис. 2). На відміну від позитивної складової соціального настрою, яка у період з 2001 по 2013 р. не змінювалася або зменшувалася, як це спостерігалось щодо відчуття надії, негативні стани, навпаки, впевнено зростали. Проте за останній рік відбулося статистично значуще падіння усіх показників і наразі ми фактично повернулися до того, який вигляд мала негативна компонента емоційного стану у 2001 р. Проте загальний баланс наразі покращився за рахунок зростання частки тих, хто відчуває оптимізм і упевненість.

Оскільки емоційні стани є виявом прямої і безпосередньої реакції населення на ситуацію, слід було окремо проаналізувати відмінності у регіональному контексті. Зокрема, можна було припустити, що емоційна палітра жителів Луганської і Донецької областей, які на момент опитування фактично перебували в зоні бойових дій, відрізнятиметься від того, що зафіксовано у решті областей.

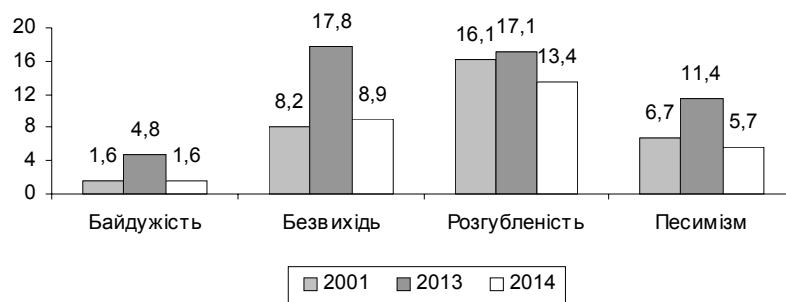

Рисунок 2. Динаміка негативних емоційних станів у 2013–2014 рр. (%)

Зазначимо принагідно, що окремо було проаналізовано дані по областях, які знаходяться на кордоні з зоною проведення антитерористичної операції. Проте статистично значущих відмінностей між жителями цих областей і жителями решти областей, які не дотичні до зони АТО, не було виявлено. Тому надалі розглянемо співвідношення позитивних і негативних складових емоційного стану населення в Донецькій та Луганській області та решті областей України. Оскільки у 2001 р. між областями не було виявлено статистичних відмінностей, можна вважати, що зафіксовані розбіжності спричинені насамперед особливою ситуацією, в яку потрапили мешканці областей, на території яких відбуваються військові дії.

Розпочнемо зі станів негативних (рис. 3). Як бачимо, розрив фіксується по кожному з показників, причому усі відмінності мають статистично значущий характер. Переважає в емоційному настрої населення регіону розгубленість. Цей психічний стан поєднує як суто емоційний, так і когнітивний компоненти. Щодо жителів Донецької та Луганської областей можна припустити, що йдеться про поєднання страху з нерозумінням того, що відбувається. Водночас ситуація певною кількістю населення сприй-

Розділ третій

мається як така, що не має виходу, а загальна перспектива розвитку подій має виразніший, порівняно з іншими областями, песимістичний компонент. Водночас позитивні емоційні стани (рис. 4) виражені зовсім слабо. Особливо добре це видно на значному розриві між представниками цього регіону та мешканцями решти областей у загальних очікуваннях щодо майбутнього. Показники оптимізму та надії тут практично удвічі менші, ніж у решти населення.

Фактично особливості соціальних настроїв жителів Донецької та Луганської областей не дають підстав для позитивного прогнозу щодо власної поведінкової активності жителів регіону, спрямованої на подолання несприятливої ситуації. Найбільш активна частина населення залишила проблемні території, а те населення, яке залишилося, має досить скромні особистісні резерви. У ситуації, коли стан розгубленості фактично дорівнює показникам надії, виникає проблема відсутності більш-менш надійних психологічних резервів для адаптації. Проблема ускладнюється й тим, що наразі рівень тривожності населення Луганської та Донецької областей значно змістився у бік надвисоких значень. Загалом висока тривожність, яка свідчить про обмеженість психологічних резервів щодо подолання стресу, наразі значно перевищує рівень 2012 р.,

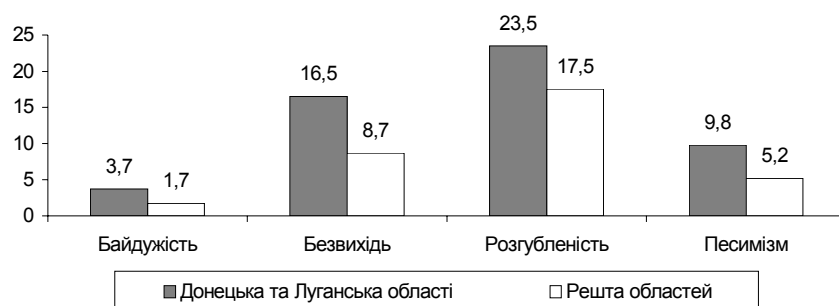

Рисунок 3. Негативні емоційні стани мешканців Донецької та Луганської областей та решти областей України

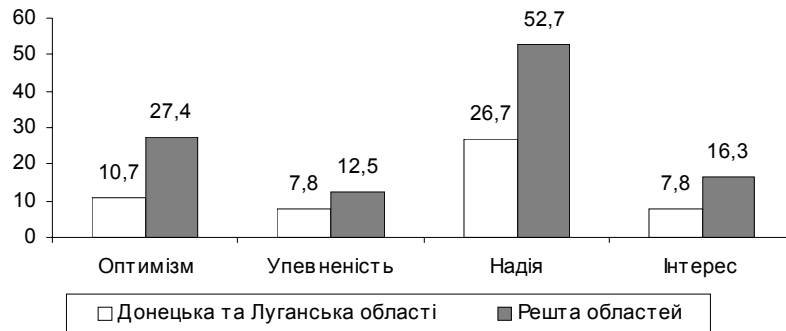

Рисунок 4. Позитивні емоційні стани мешканців Донецької та Луганської областей та решти областей України

коли до групи високотривожних потрапило 24,9% респондентів. На сьогодні такий рівень тривожності зафіксовано загалом у 37,2% респондентів, а в Донецькій та Луганській областях – у 41,5%. Водночас надвисокий рівень тривожності, який у 2012 р. було зафіксовано у 10,2% опитаних, демонструють наразі 20,4% жителів регіону, а на решті території України він становить 8,5%. Оскільки гіпертривожність є станом, в якому психологічні ресурси взагалі не можуть бути задіяні для подолання стресової ситуації, тому що людина у такому стані потребує медичного втручання і допомоги, можна констатувати, що ситуація на територіях з особливим статусом складна не лише з огляду на об'єктивні обставини, а й вкрай негативна з психологічної точки зору. Натомість решта областей демонструє непоганий психологічний потенціал, загалом позитивну динаміку емоційних станів і перспективу активного залучення населення до процесів опанування складних життєвих та соціальних ситуацій.

Література

1. Селигман М. Новая позитивная психология: научный взгляд на счастье и смысл жизни / Селигман М.; перев. с англ. – М. : София, 2006. – 368 с.